8 Algebraická řešitelnost algebraických rovnic

Umíme řešit binomické rovnice.
Nyní nás zajímá, pro které algebraické rovnice je možné otázku nalezení jejich řešení převést na vyřešení jistých binomických rovnic.

8.1 Algebraická řešitelnost kvadratické rovnice

$$a_2x^2 + a_1x + a_0 = 0,$$

$$x^2 + \frac{a_1}{a_2}x + \frac{a_0}{a_2} = 0.$$

Označme

$$p = \frac{a_1}{a_2}, \quad q = \frac{a_0}{a_2}.$$

Potom

$$x^2 + px + q = 0,$$

$$\left(x + \frac{p}{2}\right)^2 - \frac{p^2 - 4q}{4} = 0.$$

Zvolme substituci

$$x + \frac{p}{2} = y, \quad \frac{p^2 - 4q}{4} = b.$$

Potom dostaneme binomickou rovnici

$$y^2 - b = 0,$$

pro jejíž řešení platí:

$$y_1 = \sqrt{b},\ y_2 = -\sqrt{b},$$

tj.

$$x_1 = -\frac{p}{2} + \sqrt{b},\ x_2 = -\frac{p}{2} - \sqrt{b},$$

resp.

$$x_1 = -\frac{a_1}{2a_2} + \frac{\sqrt{a_1^2 - 4a_0a_2}}{2a_2},\ x_2 = -\frac{a_1}{2a_2} - \frac{\sqrt{a_1^2 - 4a_0a_2}}{2a_2}.$$

8.2 Algebraická řešitelnost algebraických rovnice

Stručně můžeme říci, že algebraická rovnice $f(x) = 0$ $n-$tého stupně je algebraicky řešitelná, jestliže její kořeny lze vyjádřit pomocí operací *sčítání*, *odčítání*, *násobení*, *dělení*, *umocňování* a *odmocňování* prováděných v konečném počtu na koeficientech dané algebraické rovnice.

Příklad 40. *Kořeny kvadratické rovnice $a_2x^2 + a_1x + a_0 = 0$ lze vyjádřit ve tvaru*

$$x_1 = -\frac{a_1}{2a_2} + \frac{\sqrt{a_1^2 - 4a_0a_2}}{2a_2}, \; x_2 = -\frac{a_1}{2a_2} - \frac{\sqrt{a_1^2 - 4a_0a_2}}{2a_2}.$$

Nebo můžeme algebraickou řešitelnost definovat pomocí posloupností binomických rovnic.

Definice 8.1. *Prvek b nazveme* **racionálně vyjádřitelný** *pomocí prvků a_a, a_2, $\ldots$, a_k z tělesa T, právě když lze b vyjádřit pomocí operací sčítání, odčítání, násobení a dělení, prováděných na prvcích a_a, a_2, $\ldots$, a_k.*

Definice 8.2. *Nechť $f(x)$ je nenulový polynom nad tělesem T. Řekneme, že rovnice $f(x) = 0$ je* **algebraicky řešitelná**, *právě když existuje konečná posloupnost binomických rovnic*

$$y^{n_1} - b_1 = 0, \; y^{n_2} - b_2 = 0, \; ..., \; y^{n_k} - b_k = 0. \tag{3}$$

taková, že
a) Koeficient $i-$té rovnice b_i $(i = 1, 2, ..., k)$ lze racionálně vyjádřit pomocí koeficientů polynomu $f(x)$ a řešení předcházejících rovnic.
b) Každé řešení rovnice $f(x) = 0$ lze racionálně vyjádřit pomocí koeficientů polynomu $f(x)$ a řešení rovnic (3).
Posloupnost binomických rovnic (3) se potom nazýbá **řetězec algebraické řešitelnosti** *rovnice $f(x) = 0$.*

Věta 8.1. *Algebraicky řešitelná je každá algebraická rovnice stupně menšího nebo rovného čtyřem.*

Poznámky. Řešitelnost algebraických rovnic

1) Výše uvedená věta se také nazývá „Abelova věta".
2) O nalezení algebraického řešení algebraických rovnic třetího stupně se zasadili Scipione del Ferro, Niccollo Tartaglia a Gerolamo Cardano, o nalezení algebraického řešení rovnic čtvrtého stupně potom Lodovico Ferrari.
3) Důkaz věty 8.1 je potom spjat se jmény Niels Henrik Abel a Évariste Galois.

V předcházející kapitole jsme dospěli k algebraické řešitelnosti kvadratické rovnice

$$a_2x^2 + a_1x + a_0 = 0.$$

Z ní potom plyne **řešitelnost každé rovnice ve tvaru**:

$$ax^{2n} + bx^n + c = 0.$$

Příklad 41. *Řešte algebraickou rovnici*

$$x^6 - x^3 - 6 = 0.$$

8.3 Algebraické řešení kubické rovnice

$$a_3x^3 + a_2x^2 + a_1x + a_0 = 0,\ a_3 \neq 0$$

Nejprve rovnici převedeme na normovaný tvar:

$$x^3 + ax^2 + bx + c = 0.$$

ÚKOL: Zvolte vhodnou substituci tak, **aby z rovnice zmizel kvadratický člen**.

Řešením je **substituce**: $x = y - \dfrac{a}{3}$.

Výsledkem její aplikace je **kubická rovnice v redukovaném tvaru**:

$$y^3 + py + q = 0. \tag{4}$$

Uvažujme kořen α této rovnice ve tvaru $\alpha = u + v$. Po úpravách dostaneme:

$$u^3 + v^3 + (u+v)(3uv + p) + q = 0.$$

Volme: $uv = -\frac{p}{3}$. Potom platí následující vztahy:

$$u^3 + v^3 = -q, \quad u^3v^3 = -\frac{p^3}{3^3}.$$

Ty můžeme uvažovat jako Vietovy vztahy pro kvadratickou rovnici

$$z^2 + qz - \frac{p^3}{3^3} = 0,$$

kterou nazýváme **kvadratická rezolventa kubické rovnice** (4). Pro její kořeny platí

$$z_{1,2} = -\frac{q}{2} \pm \sqrt{\left(\frac{q}{2}\right)^2 + \left(\frac{p}{3}\right)^3}.$$

Pro neznámé u, v tedy platí:

$$\begin{aligned} u^3 &= -\frac{q}{2} + \sqrt{\left(\frac{q}{2}\right)^2 + \left(\frac{p}{3}\right)^3} \\ v^3 &= -\frac{q}{2} - \sqrt{\left(\frac{q}{2}\right)^2 + \left(\frac{p}{3}\right)^3} \\ v &= \frac{-p}{3u} \end{aligned}$$

Potom existují tři různé hodnoty u jakožto třetí odmocniny z výrazu $-\frac{q}{2} + \sqrt{\left(\frac{q}{2}\right)^2 + \left(\frac{p}{3}\right)^3}$:

$$u_1 = \sqrt[3]{-\frac{q}{2} + \sqrt{\left(\frac{q}{2}\right)^2 + \left(\frac{p}{3}\right)^3}}, \quad u_2 = \varepsilon u_1, \quad u_3 = \varepsilon^2 u_1, \tag{5}$$

kde $\varepsilon = -\frac{1}{2} + \frac{\sqrt{3}}{2}i$ je tzv. primitivní třetí odmocnina z jedné. Snadno dokážeme, že hodnotám u_i odpovídají následující hodnoty v_i v pořadí dle (6):

$$v_1 = \sqrt[3]{-\frac{q}{2} - \sqrt{\left(\frac{q}{2}\right)^2 + \left(\frac{p}{3}\right)^3}}, \quad v_2 = \varepsilon^2 v_1, \quad v_3 = \varepsilon v_1. \tag{6}$$

Řešení kubické rovnice v redukovaném tvaru (4) tak můžeme zapsat ve tvaru:

$$\begin{aligned} \alpha_1 &= u_1 + v_1 \\ \alpha_2 &= \varepsilon u_1 + \varepsilon^2 v_1 \\ \alpha_3 &= \varepsilon^2 u_1 + \varepsilon v_1. \end{aligned}$$

Věta 8.2 (Cardanovy vzorce). *Nechť je dána rovnice*

$$x^3 + px + q = 0;\ p, q \in C.$$

Označíme-li u_1 kteroukoliv hodnotu symbolu $\sqrt[3]{-\frac{q}{2} + \sqrt{\left(\frac{q}{2}\right)^2 + \left(\frac{p}{3}\right)^3}}$ a písmenem v_1 tu hodnotu symbolu $\sqrt[3]{-\frac{q}{2} - \sqrt{\left(\frac{q}{2}\right)^2 + \left(\frac{p}{3}\right)^3}}$, pro kterou platí $3u_1v_1 = -p$ a značí-li navíc $\varepsilon = -\frac{1}{2} + i\frac{\sqrt{3}}{2}$ jednu primitivní třetí odmocninu z jedné, pak kořeny $\alpha_1, \alpha_2, \alpha_3$ kubické rovnice $x^3 + px + q = 0$ jsou dány vzorci

$$\begin{aligned} \alpha_1 &= u_1 + v_1 \\ \alpha_2 &= \varepsilon u_1 + \varepsilon^2 v_1 \\ \alpha_3 &= \varepsilon^2 u_1 + \varepsilon v_1. \end{aligned}$$

Tyto vzorce pro kořeny kubické rovnice se nazývají **Cardanovy vzorce**.

Příklad 42. *Řešte v C rovnice:*

a) $x^3 + 12x + 63 = 0$, *y* b) $x^3 + 6x + 2 = 0$,

c) $x^3 - 8x + 1 = 0$.

Cardanovy vzorce s diskriminantem

Kubická rovnice $a_3x^3 + a_2x^2 + a_1x + a_0 = 0$ má diskriminant ve tvaru:

$$D_3 = a_2^2a_1^2 + 18a_3a_2a_1a_0 - 4a_2^3a_0 - 4a_3a_1^3 - 27a_3^2a_0^2.$$

Pro rovnici v redukovaném tvaru

$$y^3 + py + q = 0$$

dostaneme

$$D_3 = -4p^3 - 27q^2 = -4 \cdot 27 \left[\left(\frac{q}{2}\right)^2 + \left(\frac{p}{3}\right)^3 \right].$$

Potom Cardanovy vzorce můžeme psát takto:

$$\begin{aligned}
\alpha_1 &= \sqrt[3]{-\frac{q}{2} + \frac{1}{18}\sqrt{-3D_3}} + \sqrt[3]{-\frac{q}{2} - \frac{1}{18}\sqrt{-3D_3}} \\
\alpha_2 &= \varepsilon\sqrt[3]{-\frac{q}{2} + \frac{1}{18}\sqrt{-3D_3}} + \varepsilon^2\sqrt[3]{-\frac{q}{2} - \frac{1}{18}\sqrt{-3D_3}} \\
\alpha_3 &= \varepsilon^2\sqrt[3]{-\frac{q}{2} + \frac{1}{18}\sqrt{-3D_3}} + \varepsilon\sqrt[3]{-\frac{q}{2} - \frac{1}{18}\sqrt{-3D_3}}
\end{aligned}$$

Pro $D_3 > 0$ nastává tzv. **casus irreducibilis** (tj. nezjednodušitelný případ).

Příklad 43. *Řešte v C rovnici* $x^3 - 5x + 4 = 0$.

8.4 Řešení casus irreducibilis trigonometrickou substitucí

Řešme rovnici:

$$x^3 + px + q = 0. \tag{7}$$

Volíme substituci

$$x = 2k\cos\alpha,\ \alpha \in (0, \pi):$$

$$8k^3\cos^3\alpha + 2kp\cos\alpha + q = 0,$$

$$2k^3 4\cos^3\alpha - \left(\frac{-2kp}{3}\right) 3\cos\alpha + q = 0.$$

Hodnotu k určíme tak, aby platilo: $2k^3 = \dfrac{-2kp}{3}$, tedy

$$k^2 = -\frac{p}{3}.$$

Potom

$$2k^3(4\cos^3\alpha - 3\cos\alpha) + q = 0.$$

Protože platí $4\cos^3\alpha - 3\cos\alpha = \cos 3\alpha$, můžeme psát rovnici ve tvaru

$$2k^3\cos 3\alpha + q = 0.$$

Odtud dostneme postupně

$$\cos 3\alpha = \frac{-q}{2k^3},$$

$$\cos 3\alpha = \frac{\frac{-q}{2}}{\left(\sqrt{-\frac{p}{3}}\right)^3},$$

$$\cos 3\alpha = \frac{-q}{2}\sqrt{\frac{27}{-p^3}}. \tag{8}$$

Rovnice (8) má řešení právě tehdy, když $\left|\dfrac{-q}{2}\sqrt{\dfrac{27}{-p^3}}\right| \leq 1$, což odpovídá podmínce $D > 0$, tj. casus irreducibilis. Z rovnice (8) vyjádříme α :

$$\alpha_1 = \frac{1}{3}\arccos\left(\frac{-q}{2}\sqrt{\frac{27}{-p^3}}\right).$$

Potom pro řešení rovnice (7) platí:

$$\begin{aligned}
x_1 &= 2\sqrt{-\frac{p}{3}}\cos\alpha_1 \\
x_2 &= 2\sqrt{-\frac{p}{3}}\cos\left(\alpha_1 + \frac{2\pi}{3}\right) \\
x_1 &= 2\sqrt{-\frac{p}{3}}\cos\left(\alpha_1 + \frac{4\pi}{3}\right)
\end{aligned}$$

Příklad 44. *Řešte rovnici $x^3 - 5x + 4 = 0$.*

Řešení: $D = 68 > 0 \ldots$ casus irreducibilis

I. Řešení pomocí Cardanových vzorců

II. Řešení pomocí trigonometrické substituce

III. Řešení symbolické.

Věta 8.3. *Kubická rovnice s reálnými koeficienty ve tvaru $x^3 + px + q = 0$ má*

1) dvojnásobný kořen, je-li $D_3 = 0$,

2) všechny kořeny reálné, je-li $D_3 > 0$,

3) jeden kořen reálný a dva komplexně sdružené, je-li $D_3 < 0$.

Věta 8.4 (Řešení casus irreducibilis trigonometrickou substitucí). *Nechť diskriminant rovnice $x^3 + px + q = 0$ s reálnými koeficienty je kladný. Pak kořeny této rovnice vypočteme následujícím způsobem:*
Nalezneme řešení goniometrické rovnice

$$\cos 3\alpha = \frac{-q}{2}\sqrt{\frac{27}{-p^3}} \tag{9}$$

tak, aby $3\alpha \in (0, \pi)$. Hledané řešení je pak dáno vztahy:

$$\begin{aligned} x_1 &= 2\sqrt{-\frac{p}{3}}\cos\alpha_1 \\ x_2 &= 2\sqrt{-\frac{p}{3}}\cos\left(\alpha_1 + \frac{2\pi}{3}\right) \\ x_1 &= 2\sqrt{-\frac{p}{3}}\cos\left(\alpha_1 + \frac{4\pi}{3}\right), \end{aligned}$$

kde druhá odmocnina z kladného čísla $-\frac{p}{3}$ je kladné reálné číslo.